

Ս.Մ. ԶՈՅԻԿԵԱՆ

ԱՐԵՎՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐԻ

ՆԻՒ ՆՈՐԷ 1947

ԿԻՒՄԻՒՇԻԱՆԷ

Երկրայի, Շապին Քարահիսարի եւ Տրապիզոնի միջեւ կ'ըլլանայ Կիւմիւշխանէ, որ նշանաւոր է իր պարտէզներով, եւ համով ու հոտով պտուղներով: Մասնաւորապէս յոյժ ընտիր են Կիւմիւշխանէի տանձերն ու խնձորները: Գեղեցիկ ու զբախտային վայր մըն է Կիւմիւշխանէ, չըջապատուած պտղառատ պարտէզներով: Քաղաքն իր շուրջն ունի նաեւ հանքեր արծաթի: Այս պարագայէն ստացած է Կիւմիւշխանէ իր թրքական անունը: Կիւմիւշխանէ ունի կապարի հանքեր եւս: Այս արծաթի ու կապարի հանքերը կ'օգտագործուին Եւրոպական ընկերութեանց ձեռամբ:

Այս քաղաքը, 1916 թուին, Ռուսեր պահ մը զբաւեցին եւ ապա դարձեալ թողուցին թուրքերուն ձեռքը:

Բնակչութիւնը Կիւմիւշխանէի, հանքերու աշխատաւորներով միասին, մօտ 8000 էր, 1915 թուին: Այն տեղ կ'ապրէին թուրքեր, Հայեր, Յոյներ, Լազեր, Եւրոպացիներ, եւայլն: Հայոց տեղահանութեան թուականէն ետք, Կիւմիւշխանէի թէ՛ բնակչութիւնը նուազեցաւ եւ թէ՛ ընդհանուր զարթոնք չետամնաց վիճակի մը մատնուեցան: Զի Յոյներն ու Եւրոպացիներն ալ հեռացած էին անկէ:

Հայք, Կիւմիւշխանէի մէջ ու շուրջ, կը հաշուուէին աւելի քան 2500: Կիւմիւշխանէի Հայեր, քաղաքին մէջ ունէին եկեղեցի մը, Ս. Աստուածածին անուամբ, ու դպրոց մը, Մեսրոպեան կոչուած: Հայք տէր էին բարեկեցիկ վիճակի մը: Անոնք կը զբաղէին պարտիզամշակութեամբ, պտղարուծութեամբ մեծաւ մասամբ: Հայոց մէկ մասն ալ կ'աշխատէր հանքերու մէջ: Հիւրասէր ժողովուրդ մըն էր տեղւոյն Հայութիւնը, եւ իր քաղաքէն անցնող Հայ ճամբորդներուն լաւ ընդունելութիւն կ'ընէր:

Կիւմիւշխանէի եւ շրջակայից Հայերը բոլոր տեղահանուեցան 1915 թուին: Իսկ ներկայիս Կիւմիւշխանէի մէջ կ'ապրին 330-ի չափ տեղացի եւ տարագիր Հայեր, որոնք զրկուած են հայապատկան կալուածներու ու պարտէզներու բարիքներէն:

ետ դրած է Սեւանի Պատանեւ Հայր Մանուէլ Զախան, գրագէտ, որ նահապետն է Իսրայէլ Տիւրուհի

գրչանուամբ բանաստեղծը, Պոլսէն աքսորուած նոյն թուակաշին: Ծանօթ գէմբ մըն է նաեւ Գարեգին Շահլամեան:

Կիւմիւշխանէի Հայք ունէին վանք մը, Ս. Փրկիչ կամ Ամենափրկիչ անուամբ: Այս վանքը, անտառներով շրջապատուած, չէն ու պայծառ վիճակի մը մէջ, տէր էր գեղեցիկ ու ընդարձակ պարտէզներու: Այժմ այդ վանքն աւերակ վիճակի մը մատնուած է եւ անոր պտղայից պարտէզներն ալ խոտանացած են:

ԿԻՒՐԻՆ

Երկար ու նեղ հովիտի մը դիրք ներկայացնող Կիւրինը կը գտնուի Սեբաստիոյ նահանգային շրջանակին մէջ, որուն ծայրը կը հասնի մինչեւ Կիլիկիոյ սահմանները: Կիւրինի շուրջ կան Ալպիստանը, Աղիդէն եւ Ասլան Թաշը: Ունի հին բերդ մը, մասամբ աւերակ, մնացած Հռոմէացիներու տիրապետութեան շրջանէն: Այս բերդը, ներքնուդիով մը, կը հաղորդակցի Պուրճ կոչուած հետաքրքրական վայրին հետ, ուր կայ առիւծի հսկայ արձան մը: Եւ այդ ներքնուդին դուրս կ'ելլէ նոյն առիւծի բերնէն: Քաղաքին մէջ կայ Յունաց եկեղեցի մը, որ բաղմադարեան չէնք մըն է եւ ունի դարմանալիօրէն քաղցրահունչ հսկայ զանգակ մը: Կիւրին ունի երկու ջուր. Շուղուլ — Ած Ծով, եւ Զախ Զորի Ակ անուամբ: Կը հաւաստուի, թէ այս ջրերէ ունէ մէկին ձուկը միւսին մէջ չի կրնար ապրիլ:

Բնակչութիւնը Կիւրինի 20,000 էր 1915 թուի սկիզբները: Բնակիչներն էին Հայեր, թուրքեր եւ Յոյներ: Թաղերը կը կոչուէին Շուղուլ, Զախ Զորեր, Պասպաղ, Սաղ, Ֆարման, Եաշ Տէսի, Էրան, Կեայլն: Առատ արմաթիք եւ պտուղներ կ'արտադրէ

Կիւրին: Քաղաքին մէջ խիստ յաղաք դացած էին նաեւ ցփախա-
դործութիւնն ու դորդաշինութիւնը: Անուանի են Կիւրինէ ար-
տադրուած դորդերը, եւ մանաւանդ ցփախները:

Հայք Կիւրինի մեծագոյն բնակչութիւնը կը կազմէին: Անոնց
քանակն էր մօտ 15,000: Հայք, առաջին անգամ Կիւրինի մէջ
հաստատուած են, 1745-50-ական թուականներուն, երբ Կիւրին
կը կառավարուէր Տէրէպէյիներու ձեռամբ: Առաջին բնակիչներն
եղած են քանի մը բնատնիքներ, եկած այլեւայլ կողմերէ: Հա-
յոց գրաւումները կը կազմէին առեւտուրը, արհեստները, երկ-
րագործութիւնը, պտղաբուծութիւնը եւ ցփախի ու դորդի հիւ-
ւածագործութիւնը: Տեղւոյն նշանաւոր Հայ վաճառականներէն
էին Արապեաններ, Թոփալեաններ, Մատանեաններ, եւ ուրիշ-
ներ, որոնք առեւտրական մեծ յարաբերութիւններ կը մշակէին
երկրին շատ մը գլխաւոր քաղաքներուն, Պոլսոյ եւ արտասահ-
մանեան երկիրներու հետ: Կիւրինի Հայոց ինչպէս տնտեսակա-
նը, նոյնպէս ազգային վիճակը փայլուն էր բաւական: Այնու
ամենայնիւ Կիւրինցի շատ մը Հայեր պանդխտութեան դիմած
են, եւ իրենց գտնուած վայրերուն մէջ, Ամերիկա եւ այլուր,
լաւ դիրքեր գրաւած առեւտրական եւ այլ գործերու ասպարէզ-
ներուն վրայ:

Կիւրինցի Հայք ունին իրենց յատուկ բարբառը, որ դիւրեմ-
բունելի է: Տաճկերէն բառեր ալ շատ կը գործածեն իրենց խօ-
սակցութեանց մէջ: Անոնք, առ հասարակ, երգելով կը խօսին:
Այսինքն յառերու վերջին վանկերը կ'արտասանեն երկարածիդ
ձայնարկութեամբ: Անոնք աւել կը հնչեն: Հետեւաբար կ'ար-
տաբերեն այս-ը էս, ալ-ը էլ, այծ-ը էծ, փայտ-ը փէտ, եւայլն:
Աչքի իյնող կարգ մը բառեր, իրենց նշանակութեամբ. օրի՞ —
ինչո՞ւ, ի՜հալ — երթալ, վի՛վ — ով, աջօ — հարս, ալէ՛հի —
տանիք, մըլլայ — արդեօք, Կուսին — Կիւրին, էծէ — մեծ մայր,
խխում — սաստիկ թրջուած, ուրքի ուրդիլ — չափազանց վախ-
նալ, էվէ-էվէ Կուսին քաղաքը — Կիւրին քաղաքը ամէն բա-
ղաքէ աւելի լաւ է՝ իմաստով: Քչտել-ը, դուս հայերէն բառ, որ
կը նշանակէ ճիւղերը կտրտել, հետո քշել, Կիւրինցիք իրենց
բարբառին մէջ կը գործածեն դարնելու, գնդակահար կամ սրա-
հար բնելու իմաստով: Ունին ասացումքներ, օրինակ. Սը մեր
անուր թաշտան, հարս ու կեսուր կուրսան. թէնճրան դնուած,
դափաղը գտած. դրացին, մեր շունը բերա՞ւ հոս կացին. խօսք
լսածդ կըսը է, խորհէ վերջը գլորէ: Կալուն մը կտաւ, արեւը

մարը մտաւ. եւայլն: Հանելուկներ. գետնէն կ'ելլէ քիւրքով տէ-
տէ — կաղամբ. էլա ի լեռը, թափեցաւ կողիւ: սխեառը — կար-
կուտ. եւայլն:

Կիւրինի մէջ ճիւղաւորուած, եւ բազմատասնեակ թուով ըն-
տանիքներ կային, Ծառուկեան, Տատուրեան մականուամբ, եւ
այլն:

Կիւրինցիք ունին իրենց ժողովրդական երգերը, զորս կ'եր-
դեն այլեւայլ պարագաներու առթիւ: Քանի մը նմոյշներ:

Հարսանեկան եւ սիրոյ երգերէն.

Թապլա տէֆը ձեռքս առի,
Նա մահիւյէն ետք մը առի,
Եօքը տարի հայեցայ,
Կէնէ ուզածս չառի:

Թուք խուրուսին քարս կ'ըլլայ,
Մեր չարախօր քարս կ'ըլլայ,
Ետի խաչդը ըսեմ նը,
Աղջիկները՝ քարս կ'ըլլայ:

Ելէք նիքագ վառեցէք,
Դդմով միսը փաթեցէք,
Ես աղբարս կարգիմ կօ,
Հարսնցունիս լացցուցէք:

Վար կացին, վեր կացին,
Սուլուրեմց ալ դրացին,
Չիֆք մը մէնտիլ կախեցին,
Սըմայի պէս քեյ մագին:

Տէնեքն ելլեմ մէկ երկուք,
Ասղը համբեմ տասուերկուք.
Ալային ետքը եկաւ,
Իմս ո՞ւր է հիմաճուկ:

Քեռիկին քերամ ըրէ,
Մեծ քեռուս մէտան ըրէ,
Պզտի քեռուս արեւուն,
Ինծի ձեր մահիւն ըրէ

Մօռ մէնէմշէին պուռը,
Տղան է կայներ դուռը.
Հէմ ա գաս նէ չեմ դրկեր,
Աղտոտ գիւղացուն դուռը:

Ջաղցին դարվարը կ'ուզէ,
Հակատինը եալտուզ է
Արապեցի է Ալմաստը,
Ենով աղան կօ կ'ուզէ:

Աստուած ինծի ծագ ընէր,
Մէկ զանաթս արծաթ ընէր,
Զորս պատին օրթուլուխը,
Եարքս ինծի զըսմէք ընէր:

Էգիմիտ էլլել եկայ,
Մէյվանիտ ուտել եկայ,
Տղանիտ տեղաց եկաւ,
Արմաղան քակել եկայ:

Շուղուլին ճամբան դիր է,
Ալ պէկիրով կօ քալէ,
Պօյը պգտիկ է ամմա,
Ինչ հագնի նէ կօ վայլէ:

Պաղչանիտ օվա եագի,
Մէյվանիտ չի տար պագի,
Աղջիներ չըլլան նը,
Տղաքը կ'ըլլան քագի:

Մատնիս ոսկի ջրուեցաւ,
Օրերս սեռով անցաւ,
Սա իմ ճակտիս սեւ գիրը,
Անապ վե՞ր օր գրուեցաւ:

Մատնի մը ալ կ'ուզէ,
Ակը ճավառիկ կ'ուզէ,
Ինծի առնող կըլինը
Ումուզը քիւֆէնկ կ'ուզէ:

Մատնի մը ունիմ, շինել տուր,
Ակը կիւլէգ դնել տուր,
Անունս չես գիտեր նէ,
Աղբօրս ըսէ, գրել տուր:

Տանիլ եկանք, տանիլ եկանք,
Հօրդ ու մօրմէտ գատել եկանք,
Ալ հերիք է, ե՛լ որ երթանք,
Քեզ մեր հարսը ընել եկանք:

Սապօնով կէնէն կէտը,
Կիւլ եաղին տարաւ հետը,
Զօփուր երեսին քսեց,
Ինչ անուշ կուգայ հոտը:

Վերի էգուն եօլալը,
Ոտքն է փաթթեր տօլալը,
Աղջիկն ուզեց չտուաւ,
Զը ժմենիք չօլալը:

Էնթէրուն արարիչը,
Եարիս քէհպար համրիչը,
Եարէնտիքն եկան անցան,
Ինքն ինչո՞ւ չի կար մէջը:

Խնծոր մը ունիմ խածած է,
Խածած տեղն արծըքած է,
Աղբարս ուզեց չըտուի,
Աս իմ եարիս տուածն է:

Տէներ տէներ ելլէյի,
Սամուռ քիւրք հագնէի,
Աշխըրքէս ամօք չըլլար,
Եարիս տէրտէն մեռնէի:

Կուռինը ճամբայ չունի,
Պոստաննին փէնէր չունի,
Մի՛ տաք դաքրնուն աղջիկ,
Ղաթրնին հիւնէր չունի:

Կուռիներ կայ մեծ դալա,
Թող փլի վերէն ըլլայ,
Իմ եարբս շատ շիրին ա,
Կացեր է, կուգա՞յ մըլայ:

Էօրէնին էռուն վրայ,
Աչուիքդ ըսնտիկ տղայ,
Էրեսդ օրի՞ է սեւցեր,
Տեղ ինալո՞ւդ է մըլայ:

Ես ինկիզին ծառն էի,
Դիտէի քէ կ'առնէի,
Աշխրբիս ամօք չըլլար,
Տղին տէրտէն մեռնէի:

Էրկանքը կ'աղան աղը,
Ույմիշ չըլլար էս խաղը,
Պիտ գաս ուր էսօր էկօ,
Ալ բանի չըլլար վաղը...:

Աղուր աղջիկ, դուն իմ խօսքերս լսէ, ամա՛ն.
Ես քեզ կ'առնեմ, գնա՛ Էնէիս ըսէ, ամա՛ն...:

Զատկական.

Կէլլէ կէջէն եկեր է,
Պատին վրայ նստեր է,
Կուն կուն կօշիկն հագեր է,
Վե՛վ որ հաւկիթ մը չտայ,
Սեւ հաւուն աչքը կուրմայ...:

Եւայլն:

Ունին նաեւ կարգ մը սովորութիւններ, մկրտութեան, նշա-
նադրութեան ու ամուսնութեան պարագաներուն ի յայտ եկող:
Իսկ երբ մէկը մեռնելու վրայ է, հոգեվարք, քովը գտնուողները
ս'չ միայն աղմուկ չեն հաներ, այլ նաեւ բոլոր կը հեռանան պահ
մը, զինքը կը թողուն առանձին, որպէս զի մահամերձը հան-
դիստ կերպով արձակէ իր վերջին շունչը:

Առ հասարակ դօրաւոր կամքի եւ անյարիր սկզբունքի տէր
մարդիկ են Կիւրինի Հայք: Իրենց խօսքին, ըսածին ետեւը կը
կանգնին անոնք ամէն դնով: Ուրիշ տեղացիք Կիւրինցի աղագայ-
նոց այս յատկութիւնը կը համարին կամապաշտութիւն ու յա-
մառութիւն: Եւ երբեմն, նոյն իսկ այլ քաղաքացիք Կիւրինցի-
ներու այդ բնաւորութիւնը ցոյց տալու համար, աւանդաբար,
պատմութիւններ մը կ'ընեն: Մէկ-երկու օրինակ այդ պատմու-
թիւններէն, զոր Կիւրինցիք իրենք ալ կը հաստատեն: Երկու Կիւ-
րինցիներ, երբ միասին փողոցէ մը կը քալէին, գետինը սեւ բան
մը կը տեսնեն եւ կը սկսին խօսիլ ատոր մասին: Մէկը կ'ըսէ, թէ
տեսնուածը սալոր է: Միւսն ալ կ'ըսէ, թէ սալորուր է, այսինքն
այծի արտադրոյթ...: Առաջինը, սալորի վրայ կը պնդէ, երկ-
րորդը սալորուրի: Վերջապէս վիճաբանութիւնը այնքան յառաջ
կ'երթայ, որ առաջինը, գետնի այդ աղտեղութիւնը կ'առնէ եւ
իրը սալոր կ'ուտէ, ի դարմանս միւսին, կրկնելով դարձեալ իր
կերածին սալոր ըլլալը: Ուրիշ Կիւրինցի մը, օրին մէկը կը յայ-
տարարէ, թէ արտին ցորենի հասկերը մկրատով կը կտրեն եւ
ս'չ թէ մանգաղով: Եւ այդ Կիւրինցին իր ըսածը միշտ կրկնած
է, նոյն իսկ գետին մէջ ջրախեղդ մեռնելու միջոցին, երկու մատ-
ները մկրատի նման շարժելով, ջրէն վեր: Երկու Կիւրինցիներ,
համբարութեան մը միջոցին, հեռուէն, կենդանիի նմանող մար-
մին մը կը տեսնեն, որ սարին վրայ կեցած էր անշարժ: Անոնք
կը վիճաբանին իրարու հետ, առանց դիտնալու, թէ էապէս ինչ
է իրենց տեսածը: Մէկը կը կրկնէ շարունակ, թէ իրենց տեսածը
մեծ թռչուն մըն է: Միւսն ալ միշտ կը պնդէ, թէ ատկա այծ
մըն է: Ու վերջապէս քարեր կը նետեն կենդանիին, որ կը սկսի
թռչիլ: Առաջին Կիւրինցին, յաղթականօրէն, կը յայտարարէ,
թէ արդարեւ իր ըսածը ճիշդ է: Իսկ երկրորդը կ'ըսէ, որ «Թուի
էլ՝ էծ է»:

Կիւրինի Հայեր ունէին ինը եկեղեցի. չորսը Հայաստանեայց
Առաքելական, երկուքը Կաթողիկեայ եւ երեքն Աւետարանա-
կան: Գեղեցիկ չէնքեր ունէին Ս. Աստուածածին Մայր եկեղեցին
եւ Զախածորի Ս. Փրկիչը: Մասնաւորապէս Ս. Աստուածածին
Մայր եկեղեցին հարուստ էր հնարանական ու դեղարուեստա-
կան դարդարանքներով: Յիշատակութեան արժանի է անոր կեդ-
րոնական ջահը, արծաթեայ, որ կը ներկայացնէր տասներկու
վիշապներ, որոնց զլուխներուն վրայ մոմեր կը վառէին: Կիւ-
րինի Հայոց Առաջնորդարանը հաստատուած էր Մանճըլի Ս.

Թորոս Վանքը, ուր կը նստէին Առաջնորդները: Կիւրինի Հայոց Առաջնորդներէն անուանի եղած են, Ղեւոնդ Եպիսկ. Շիշմանեան, Աբրահամ Եպիսկ. Մամիկոնեան, Խորէն Եպիսկոպոս Դիմաքսեան, որ նահատակուեցաւ 1915 թուին, եւայլն: Դպրոցներու թիւն ալ կը յանգէր ութի. երկուքը միջնակարգ, չորսը տարրական, եւ երկուքը մանկապարտէզ: Վահանեան Ընկերութիւնը մեծապէս օգնած է այս դպրոցներուն:

Բնիկ Կիւրինցի ծանօթ դէմքերէն են. Հայր Հիւրմիւղեան, Գասպար Քահ. Զատիկեան, Խորէն Եպիսկ. Դիմաքսեան, Յովհաննէս Վարդ. Ասատուրեան, Համապատգ Վարդ. Եղիսեան, Բժիշկ Ապտալեան, Պատ. Հ. Խանդամուր — Ակիւլինէ, Սերոր Անթիքաճեան, Բժիշկ Աբրահամ Շահպաղեան, Խաչատուր Ժամկոչեան, Տոքթ. Լեւոն Մուղալեան, Թադէոս Ծառուկեան, Լեւոն Պէշկէօթիւրեան, Ժամկոչեան, Յ. Սիրանոսեան, Խորեան, Երաժշտադէտ Միհրան Թումաճան, Վ. Աֆարեան, Տիգրան եւ Կատարինէ Տատուրեան, Տատուր Տատուրեան, Թովալեան Եղբարք, Սուրէն Սուրէնեան, Վ. Վարդապետեան, Ա. Գօշուհեան, Միսաք, Մանուկ եւ Մկրտիչ Գօշուհեան՝ խմբադիրներ, Ս. Պողոտրեան, Ա. Ծառուկեան, Ռուբէն Բաղուպեան՝ Կիւրինի մէջ ծնած եւ ի Սերաստիա մեծցած ու զործած որպէս զրոյ եւ ուսուցիչ, նոյնպէս Բաղուպեան Քոյրեր՝ լուսանկարիչ, Արմենակ Կիւրեղեան, Խ. Զուլճեան, Ա. Կակոսեան, Պ. Կոստիկեան, Բիւզանդ Փիւղնեան, Լ. Հէքիմեան, Ա. Գարսեան, Ստեփան Բանեան, Ենոյք Գաղանճեան, Օր. Վարդանոյշ Ժամկոչեան — Տիկ. Կէրկէրեան, ուսուցիչ Պարոնեան, եւայլն: Անդրէաս Թաղակիր Ծ. Վարդ. Աղեքսանդրեան, Մեծաւոր Զմմառի Վանքին եւ հեղինակ: Մանուկ Վարժապետ Կակոսեան, կրթական հին դործիչ: Երուանդ Գասպարեան, նկարիչ: Մուրատ — Շիրվան, աղագլին յեղափոխական դործիչ, որ իր երկտասարդ հասակին մէջ սպաննուեցաւ ի տարապարտուց, Հայու մը ձեռամբ, ի Կիւրոս 1895-ական թուականներուն: Գարօի Տղայ Թադէոս եւս, յեղափոխական դէմք մը, բնիկ Կիւրինցի էր, որ եւ նահատակուեցաւ: Կիւրին կը պարծի իր այլ մէկ հոյակապ դուկով եւս: Ատիկա Այդալին յեղափոխական քաջաբի դործիչ Թորոս Ծառուկեանն է, Զէլլօ կոչուած, որ իր հերոսական դործերովն երկրին զրեթէ ամէն կողմն ալ հռչակ հանած եւ ստրասի ձգած էր Թուրք պաշտօնական շրջանակներու մէջ, եւ որ յենկիւրիւ նահատակուեցաւ հուսկ, կախաղան հանուելով:

personnes connues de Garun

Կիւրինի աղագլին ապամեթեան մէջ, Մատթէոս անուն վարդապետի մը յիշատակութիւնը կայ: Այս վարդապետը, երբ առաջին անգամ Կիւրին մտած է, տեղւոյն բերդը «սասանած ու կորժանուած է»: Նոյն վարդապետը Կիւրինի Հայոց շատ օգտակար եղած է իր քաջ զործերով: Այնպէս որ, անոր վրայ, նոյն խիւ երգ յօրինուած է: Այդ երգին վերջին տունն այսպէս կ'ըսէ.

... Մատթէոս վարդապետը Կուրին եկաւ,
Հայերուս համար մեծ բարիք մը եղաւ.
Վարդապետ ու տէրտէր աղօթող եղաւ.
Աստուած Մատթէոսին շատ օր տայ:

Հակառակ այն ակնյայտի իրողութեան, որ Կիւրինի Հայեր իրիստ համերաշխօրէն կ'ապրէին Թուրքերուն հետ, 1895-ի կոտորածի թուականներուն բաւական վնասուելէ ետք, 1915 թուին ալ ամբողջովին ենթարկուեցան տեղահանութեան աղէտին: Նոյն աղէտին մատնուեցան նաեւ Կիւրինի Հայ գիւղերէն Ղաւթախի, Գարէօրէի, եւ Ս. Սարգիս անուամբ ուխտավայր մը ունեցող Գարասարի, Աչօտի, եւ այլ շէնքերու բնակիչք: Այսպէս, ըստ իր Կիւրինի, եւ շրջականերու Հայեր, եղան ցիրուցան: Կրպատմուի, թէ տեղահանութենէ ազատ մնացողն եղած է միակ Հայ կին մը ծերունի, Խաթուն Ապտալեան անուամբ: Այս ծերունի Հայ կինն ուղած է նահատակուիլ, քան թէ իր բնիկ, հայրենի քաղաքէն դուրս ելլել: Անիկա կողկողազին աղաչած, պապատած է կառավարչին, որ զինքը թողու Կիւրինի մէջ: Հուսկ, կառավարչին անողոք սիրտը շարժած է ի դուրս: Եւ որպէս զի տեղահանութեան վերին հրամանին ու օրէնքին հակառակ վարուած չըլլայ, կառավարչին այդ պատկանելի ալեւոր Հայուհին, մինչեւ քաղաքին ծայրը գտնուող ձէնէղէ կոչուած աղբիւրին սահմանը զրկած ու անկէ ետ դարձուցած է: Կը պատմուի նաեւ, թէ տեղահանութեան դործողութիւնը խժեօրէն կատարող Թուրք զինուորները մտած են Կիւրինի Հայոց Մայր կեղեցիկ, զայն կողոպտելու ու անոր մէջ բնակելու համար: Սակայն, այդ Թուրք զինուորներուն մէջ ինկած են սաստիկ հիւանդութիւններ եւ մահատարած: Այն ատեն, Թուրք զինուորները թողած են Հայոց սրբատունը, ըստ իրենց «անիծեալ վայր» մը, եւ անկէ հեռացած սարսափով:

Ըստ 1929-ին կազմուած վիճակագրութեան մը, միայն 83

Հայեր կային Կիւրինի մէջ, տեղացի եւ տարագիր, որոնք կ'ապրէին խեղճ ու կրակ վիճակով մը: Անոնք ունին եկեղեցի մը իրենց համար եւ փոքրիկ դպրոց մը: Զի Հայոց պատկանած միւս եկեղեցիները, դպրոցական շէնքերը եւ առ հասարակ Հայոց կալուածները դրաւում են Թուրք կառավարութեան կողմէ: Իսկ Կիւրինի Հայկական դիւղերուն մէջ, ըստ նոյն 1929-ի վիճակագրութեան, կը գտնուին 230 Հայեր, թշուառ վիճակով: Արտասահմանի Կիւրինցիներու Հայրենակցական Միութիւնը կ'օգնէ Կիւրինի, շրջակայքի, եւ այլ տեղերու մէջ գտնուող իր կարօտեալ Հայրենակիցներուն: Նոյն Միութիւնը, Ամերիկայի մէջ կը հրատարակէ պարբերաթերթ մը, Կիւրինի Յուշ անուամբ, զոր կը խմբագրէ Խ. Մակարեան: Կիւրինի Հայրենակցականը վերջերս Հայաստանի մէջ հիմնեց նաեւ Նոր Կիւրին մը, որ քանի մը տուներ կը պարունակէ, եւ հետզհետէ կը շէնհայ:

ԾԴ.

ՀԱԼԷՊ

Հալէպ Նոր Սիւրիոյ եւ Հին Ասորոց երկրի սահմանին մէջ կը գտնուի: Ծինուած է ասկէ մօտ 4000 տարի առաջ: Քաղաքը, իր հին ու նոր միացեալ մասերով, հաստատուած է ութը բլուրներու վրայ: Բարձրագիւր Հալէպը չըջապատուած է պարսպաներով ու բերդերով: Պարսպաները, բերդերով միասին, այժմ ունին կիսաւոր վիճակ մը: Հալէպ ունի եօթը դռներ: Գոյուք անուն դետը կ'անցնի Հալէպի առջեւէն: Այս քաղաքը, որ իր վրայ կը կրէ հրէական, ասորական, բաբելոնական, մահմետական ու քրիստոնէայ զանազան ազգերու կողմէ թողուած հետքեր, արաբական ասանդափէպերու մէջ ալ յաճախ յիշուած, ունի բնական հիանալի տեսարաններ եւ չըջապատուած է ընդարձակ ծառաստաններով:

Հին ատենները Հալէպ կրած է զանազան անուններ: Մերթ կոչուած է Արամսուպայ — Սորադայ, Հրէից Դաւիթ Թագաւո-

րին օրով, ապա Խալիպոն, եւ Մակեդոնացոց ժամանակէն իսկ: Եւրոպացիք Հալէպը կը կոչեն Ալէքքօ, հետեւեամբ Հալէպի: Իսկ Հալէպ անունը արարերէն կը նշանակէ կթած կաթ, որ շառաջ կուզայ Հալիպ — կաթ բառէն: Կ'աւանդուի, թէ Աբրահամ Նահապետ դէպի Քանանացոց երկիրը ճամբորդած միջոցին, քիչ մը ժամանակ բնակած է այս տեղ: Աբրահամ ոչխարներուն կաթը կթելով, ձրի բաժնած է իր ժողովուրդին: Այս պարագայէն մնացած ըլլալ կը թուի քաղաքին արարաբառ Հալէպ անունը, որ այժմ ալ դործածական է:

Քաղաքին ունեցած հին պարսպաներն ու բերդերը, նախապէս, Հաղեաններու տիրապետութեանց շրջաններուն մէջ հիմնադրուած են, կ'ըսեն հնաբաններէ ոմանք: Ասորեցիք, Բաբելոնացիք, Եգիպտացիք, պարբերաբար այս քաղաքը կործանած եւ վերաշինած են, մօտ 2000 տարիներու ընթացքին, Քրիստոսէ առաջ: Այնուհետեւ արեւելեան ու արեւմտեան կարգ մը ուրիշ ազգեր տիրած են անոր, այլեւայլ ժամանակներ: Է. դարուն Պարսիկներն առին Հալէպը Բիւզանդացոց ձեռքէն: Քիչ ժամանակ ետք Հալէպ եղաւ Արաբացոց մայրաքաղաք: Ժ. դարուն Բիւզանդիոնի Զմշկիկ Հայ Կայսրը վերագրաւեց Հալէպը: Զմբլ-կիկէ ետք, կարգաւ, Հալէպի տէր եղան Սարակինոսները, Արաբները, Սելճուքները, Խաչակիրները, Քիւրտական ծագում ունեցող Սալահէտտին, Թաթարները, Մէմլուքները, Լէնկթիմուր, եւ այլք: Թուրքեր գրաւեցին Հալէպը 1518-ին եւ տէր մնացին անոր չորս դարեր, մինչեւ համաշխարհային Առաջին պատերազմի թուականը, երբ Անգլիացիք ձեռք անցուցին քաղաքին իշխանութիւնը եւ զոր յանձնեցին Հիճազի Արաբ Թագաւորին: Ապա Ֆրանսացիք ձեռք առին քաղաքին եւ ընդհանուր Սիւրիոյ պաշտպանութեան դործը: Ֆրանսական վերջին Բարձր Յանձնակատարի պաշտօնը կը վարէր Տը Մարթէլ: Սակայն, ինչպէս յայտնի է, Սիւրիա վերջերս հռչակուեցաւ որպէս անկախ Հանրապետութիւն, Ֆրանսայի եւ Սիւրիոյ միջեւ կնքուած դաշնագրի մը համաձայն: Ֆրանսայի պաշտպանողական դիրքը, հանդէպ Սիւրիոյ, պիտի ըլլայ այնպէս, ինչպէս որ է Անգլիոյ դիրքը Իրաքի եւ Եգիպտոսի հանդէպ: Ֆրանսական Բարձր Յանձնակատարն է ներկայիս Զօր. Տէնց, թէ՛ Սիւրիոյ եւ թէ՛ Լիբանանի Հանրապետութեանց համար:

Հալէպէն ոչ շատ հեռու եւ անոր շրջանակին մէջ կը գտնուի հին Խալէի քաղաքը, դարերէ ի վեր աւերուած վիճակով: Ժն-

---

ԳԻՆ 5 ՏՈԼԱՐ

Գիրքը Ստանալու Համար Գիմեկ՝

S. M. DZOTSIKIAN JUBILEE COMMITTEE

c/o D. P. Siraganian

176 Lexington Avenue

New York 16, N.Y.
